

*Поворознюк Р. В.,
кандидат філологічних наук, доцент
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ Й КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ВИТОКИ КАТЕГОРІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ В МЕДИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У статті розглянуто явище термінологічної варіативності в аспекті медичного перекладу. Розкрито роль соціокультурних і комунікативно-прагматичних чинників, що визначають варіативність медичної термінології в оригіналі й перекладі. Окреслені текстоформувальні й комунікативні функції термінологічних варіантів. Проаналізовані механізми функціонування різновидів термінологічної варіативності в медичних текстах. Охарактеризовані основні стратегії їхнього відтворення.

Ключові слова: термінологічна варіативність, медичний переклад, контекстуальний діапазон культур, деномінативна й концептуальна варіативність, варіативні відповідники.

Постановка проблеми. Перекладачеві медичних текстів (як усних, так і письмових) дуже часто доводиться зустрічатися з явищем термінологічної варіативності, що суттєво ускладнює розуміння оригіналу й ставить під сумнів адекватність його відтворення. Знання термінологічних еквівалентів, а також правильне їх застосування в контексті становить чи не найвище мірило професіоналізму, оскільки свідчить про те, що фонові знання перекладача в певній галузі медицини наближаються до знань фахівця, а в перекладацькій компетенції превалює предметна складова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поруч із типовими синхронічними й діахронічними змінами, що спостерігаються в термінологічному апараті будь-якої галузі знань, мова медицини позначена й специфічними особливостями в результаті особливостей її генези й розвитку. У Європі робилося кілька спроб стандартизувати термінологічне поле медицини шляхом опублікування лексикографічних джерел, серед яких найбільш пізніми є *Nomina Anatomica*, узгоджена під час VI Конгресу Міжнародного комітету з анатомічної номенклатури (IANC) 1956 р. в Парижі, й *Terminologia Anatomica*, розроблена Федеративним комітетом з анатомічної термінології (FCAT) за участі Міжнародної федерації анатомічних асоціацій (IFAA) у 1998 р. Виходячи з того, що в квітні 2011 р. *Terminologia Anatomica* була розміщена на сайті Федеративної міжнародної програми з анатомічної термінології (FIPAT), організації-наступника FCAT, міжнародна медична спільнота вважає її найбільш повною й відповідною. Однак поява термінологічних стандартів не усунула варіативності як такої, а швидше додала до наявного поля лексичних одиниць нові. До того ж терміни, що входять до списку *Terminologia Anatomica*, не супроводжуються

дефініціями, а отже, великою мірою залишаються незрозумілими для нефакхівців.

М. Руло вказує, що явище термінологічної варіативності можна прослідкувати якраз у перекладі медичних текстів, оскільки хоч синонімія й полісемія спостерігаються як у мові оригіналу, так і в мові перекладу, лише шляхом зіставлення дослідники переконуються в тому, що не всі термінологічні варіанти мови оригіналу мають аналогічні еквіваленти в мові перекладу. Крім того, на думку М. Руло, довідкові джерела не допомагають, а заважають медичним перекладачам через брак уніфікованих відповідників [17, с. 143–152]. Іспанські вчені Е. Ечеверрія та І. Хіменес додають до вищезазначеного чинника нехтування соціотермінологічним контекстом (варіативність, викликана спеціалізацією лікаря), неповний виклад усіх можливих значень медичного терміна, брак систематизації, термінологічні та концептуальні огріхи [10, с. 47–57].

Т. Колле, зокрема, вказує на те, що термінологічна варіативність є важливою запорукою когерентності тексту. У наукових текстах автори подекуди вживають низку синонімів на позначення одного й того самого концепту [7, с. 247–263]. У комунікативному аспекті вживання термінології – це засіб передачі думок відправника рецептора. «Кожен відправник підлаштовує свої виражальні засоби до конкретної ситуації спілкування» [6, с. 8]. Отже, у деяких випадках лексичний варіант може виявитися більш придатним, аніж термінологічний відповідник, поданий у спеціальному словникові. Для перекладача наукових текстів (зокрема, медичних) важливо знати, як у вихідній і цільовій мовах прийнято позначати той чи інший концепт у різних комунікативних ситуаціях.

Недосконалі лексикографічні джерела й недостатня обізнаність перекладачів призводять до появи інтертекстуальної й інтратекстуальної термінологічної негомогенності в текстах цільовою мовою. Перша (термін П. Демешка) означає різне передавання одних і тих самих термінів у межах різних, споріднених чи неспоріднених між собою текстів, тоді як друга (термін К. Макеєва) – передавання одних і тих самих термінів мовою оригіналу кількома варіантами в мові перекладу в межах одного тексту, переклад якого здійснював один або кілька перекладачів [1, с. 12].

Сучасні дослідники загалом погоджуються з тим, що термінологічна варіативність хоча б частково викликана вживанням тієї чи іншої одиниці в різних комунікативних контекстах. Експерти-лікарі володіють семантично-прагматичним апаратом своєї галузі, що базується на принципах словесної взаємодії в різних професійно-зав'язаних

комунікативних ситуаціях, а також жанрових стандартах укладання текстів, типових для тієї чи іншої галузі медицини. З огляду на ці знання вони здатні обрати з низки можливих найбільш доречний відповідник для певної комунікативної ситуації або жанру. Те саме змушений робити перекладач, що часто не має медичної освіти й відповідного рівня обізнаності в професійних питаннях.

Лінн Боукер наголошує на тому, що термінологічна варіативність у медицині – «не поодиноким зухвалістю або неуважністю, вона має під собою мотивацію й є підґрунтям експертної комунікації» [5, с. 487]. Вияви термінологічної варіативності особливо помітні, коли лікар переключається з розмови з колегою на спілкування з нефахівцем (пацієнтом). Усталені позначення можуть не повністю відображати думку лікаря або підкреслювати лише один аспект складного явища, яке необхідно розкрити повністю. Натомість професійні перекладачі, на думку Л. Боукер і Ш. Хокінз, схильні «занадто стандартизувати цільовий текст, послідовно вживаючи одні й ті самі відповідники там, де автори оригіналу навмисне обирали термінологічні варіанти» [4, с. 80]. К. Дюр'є стверджує, що на стратегії відтворення термінів впливають як лінгвістичні, так і соціокультурні чинники [9, с. 219–220]. Когнітивний аспект визначає підхід експерта до того чи іншого явища, характеристики якого він прагне описати. У медицині когнітивний аспект відтворення термінів закладений у галузі, де працює експерт. Комунікативний аспект описує обставини створення й сприйняття повідомлення, де є термінологія. Т. Колле вирізняє також і дискурсивний аспект, тобто формальні й структурні трансформації, яких зазнають терміни залежно від певного дискурсивного оточення (контекстуально-залежні відповідники) [7].

Не менш важливу роль у виникненні термінологічної варіативності як явища відіграє етнічне походження й культурна належність комунікантів із тріади «лікар-пацієнт-перекладач». У цій тріаді два учасники зазвичай поділяють культурну належність (лікар і перекладач), двоє володіють однією мовою (лікар-перекладач, перекладач-пацієнт), проте точки перетину концептуальних кіл, що уможливають комунікацію, замикаються на перекладачеві, що, як правило, має відмінне культурно-етнічне підґрунтя від пацієнта.

Антрополог Едвард Т. Холл ґрунтує свою теорію про культури високого та низького контексту на очікуваннях мовця щодо ймовірної обізнаності його співрозмовника з темою обговорення [12]. У комунікативних ситуаціях низького контексту співрозмовник практично необізнаний, йому необхідно пояснювати все детально. У комунікативних ситуаціях високого контексту співрозмовник «занурений у контекст» обговорення й не потребує додаткової інформації. Те саме відбувається, коли комуніканти належать до одного професійного середовища, мають однаковий освітній рівень, інтерес і компетенцію в певній галузі знань (інтрапрофесійна комунікація).

Засновники напряму міжкультурного перекладу В. Марреллі та Д. Катан застосували аналогічні категорії «високого та низького контексту» до культур загалом, віднісши країни Далекосхідного регіону та Південно-Східну Азію до культур високого контексту, а середземноморську та східну частину Європи, Близький Схід і Латинську Америку до культур низького контексту [13].

Англомова комунікація, зокрема, асоціюється з низьким контекстом, тому всі ствердження набувають у ній максимально конкретного характеру, відсутня двозначність. Фактичний зміст комунікації превалює над засобами вираження, припущення підтверджуються статистичними даними. Крім того, термінологічна варіативність, властива професійній англомовній комунікації, впливає з багатства словникового апарату, що чутливо реагує на будь-які варіації змісту, відображаючи його без перифрастичних відхилень.

Натомість культури високого контексту приділяють велике значення невербальній комунікації та прихованим змістам. Успіх комунікації залежить від інтуїції й кооперації співрозмовників. П. Платт стверджує, що всі контакти, які відбуваються в культурах високого контексту, мають непрямий, закодований характер. Значення передається швидше не словами, а невербальними засобами, доповнюється інформацією про навколишнє середовище, стосунки комунікантів тощо [14].

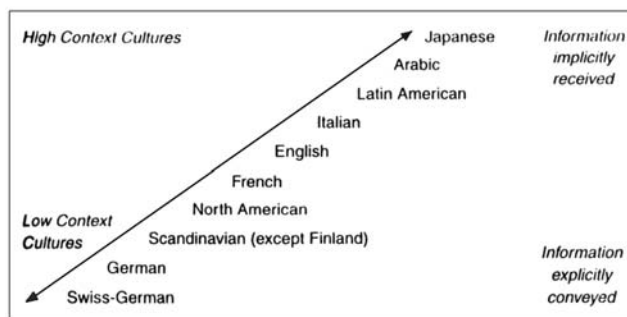

Рис.1. Контекстуальний діапазон культур за Д. Катаном [13, с. 253]

Україномовна спільнота має ознаки культури як високого, так і низького контексту. У межах офіційної комунікації ми вживаємо довгі ускладнені речення, звороти та кліше, частіше вдаємося до експресивних засобів і парафраза. Конкретний, безапеляційний підхід, властивий англомовним комунікантам, видається, з огляду на вищесказане, грубим і дещо агресивним.

Якщо вважати переклад засобом передачі думок і інформації, а не банальним перемиканням мовних кодів, видається очевидним, що він передбачає постійний перехід від високого до низького контексту й навпаки. При цьому лише перекладач несе відповідальність за наділення співрозмовників контекстом, що відсутній у їх культурах, проте необхідний для порозуміння.

Р. Теммерман підтверджує цю тезу, вказуючи в результатах аналізу масштабного корпусу економічно-фінансових текстів, що «оригінали євро-англійською мовою позначені термінологічною варіативністю, динамікою й пластичністю будь-якої живої мови. Читачі цих текстів у перекладі отримують нібито подібну інформацію, проте вона відрізняється внаслідок асиметрії (анізоморфізму) цільових мов» [19, с. 56].

Термінологічна варіативність у наукових текстах (зокрема медичних) цільовою мовою часто є наслідком процесу «формування вторинної термінології» (за Х.К. Сейджером), тобто «виникнення нового терміна на позначення відомого концепту ... внаслідок передачі інформації (knowledge transfer) іншій мовній спільноті» [18, с. 80].

Термінологічні варіанти прийнято поділяти на деномінативні, тобто ті, що характеризуються варіативністю форми, та концептуальні, що характеризуються варіативністю змісту. У межах деномінативної варіативності Р. Дюбюк вирізняв морфологічну й орфографічну, а також еліпси та аббревіатури [8]. Пізніше до цих різновидів додалися перmutація (blood flow, flow of blood), синтаксична й морфо-синтаксична варіативності (cardiomyopathie-myocardiorpathie, kyste du rein-rein kystique (кіста нирки)) [15, с. 236].

До концептуальних різновидів термінологічної варіативності С. Керен зарахував паралельне вживання назв, запозичених з різних анатомічних номенклатур: cubitus – ulna (ліктьова кістка), греко-латинських гібридів і етимологічно-гомогенних терміноелементів: adipocyte – lipocyte, діалектичних та загальнонаціональних номінацій: квебекська аббревіатура GARE (grossesse à risque élevé) – вагітність, пов'язана із ризиком, а також епонімів, квазісинонімів: целіоскопія (ендоскопічна операція черевної порожнини) – лапароскопія (ендоскопічна операція будь-яких внутрішніх органів), плеоназмів: cirrhose du foie – цироз печінки (цироз (гр. kirtos) (це позначення специфічного бурого кольору, властивого тільки ураженій печінці) та інших стилістично-забарвлених термінологічних одиниць [15].

Існують різні гіпотези щодо того, у яких випадках перекладачі вдаються до деномінативних і концептуальних варіантів. Х. Фреша вважає деномінативну варіативність ознакою науково-популярного, а не наукового тексту. Також вона пов'язує характер тексту й ступінь його науковості з уживанням різноманітних типів деномінативної та концептуальної варіативності [11].

Відповідно до закону інтерференції Г. Тури [20, с. 275], елементи вихідного тексту в процесі перекладу переносяться в цільовий текст. Вплив мови оригіналу при цьому помітний не тільки на рівні синтаксису, а й на рівні лексики: перекладачі пропонують термінологічні еквіваленти, виходячи з одиниць, запропонованих у оригіналі. Однак М. Роджерс стверджує, що безпосереднє лексичне оточення терміна (контекст) часто не збігається в різних мовах, що має визначальний вплив на підбір еквівалента, а «пошук прямих відповідників терміна призводить до функціональних втрат на рівні тексту» [16, с. 233].

Удаючись до відтворення медичних термінів за допомогою їх варіативних відповідників, перекладач зазвичай послуговується типологічними одиницями таких видів: повними синонімами, квазі та псевдосинонімами (класифікація Р. Дюбюка) [8, с. 121–123]. Повні синоніми функціонують нарівні з оригінальним концептом, проте концентрують увагу на відмінних характеристиках (наприклад, епонім вживається замість греко-латинської назви (синдром Альпорта – спадковий нефрит), епонім замість іншого епоніма на позначення того самого концепту (Фаллопієва заслінка – заслінка Тульпа, valva ileocaecalis), запозичення замість питомої термінологічної одиниці (hyperalimentation – переїдання)). Неповні синоніми відрізняються написанням, морфологічним складом, синтаксичними характеристиками (аббревіатура, еліпс).

Серед українських термінологів, які досліджували проблему варіативності в медицині, А. Ткач описала найбільше різновидів цього явища. Серед них акцентні варіанти,

які розрізняються за допомогою наголосу, фонематичні, морфологічні, словотвірні й комбіновані варіанти [2].

Квазісиноніми також описують один і той самий концепт, є частково взаємозамінними, проте позначені соціолінгвістичними, географічними, темпоральними, професійними маркерами, що суттєво обмежують їх уживання. Крім того, квазісиноніми відрізняються частотністю й узусом [8, с. 121–123]. Наступний приклад взято з перекладу телесеріалу «Доктор Хауз» (сезон 7, серія 2), виконаного каналом СТБ: Their son has CMD. As it is, he's gonna die of **respiratory failure** by 25. – У їх сина вроджена м'язова дистрофія. Він і так помре від **задухи** до 25 років.

Народний етимон «задуха» є квазісинонімом терміна «дихальна недостатність» і може вживатися лікарем лише в неформальних ситуаціях (наприклад, розмова з нефаківцями).

Псевдосиноніми ж, хоч і належать до одного семантичного поля, проте не можуть повністю замінити одне одного, оскільки мають додаткові обмежувальні маркери значення, відображають відмінні концепти [8, с. 121–123]. Наступний приклад взято з перекладу телесеріалу «Доктор Хауз» (сезон 8, серія 2), виконаного каналом СТБ: Its tick borne disease season. Ehrlichiosis causing **bronchialitis**. – Сезон хвороб, які переносять кліщі. Ерліхліоз викликає **бронхіт**.

Вживання псевдосиноніма в перекладеному реченні призводить до смислової помилки. Як бронхіт, так і бронхіоліт порушує роботу дихальних шляхів, проте ці хвороби відрізняються рівнем ураження бронхіального дерева.

Висновки. Отже, результати нашого дослідження вказують на те, що джерелами термінологічної варіативності в медичному перекладі можуть бути різноманітні соціокультурні чинники. Роль термінологічної варіативності в перекладі не можна оцінити як однозначно позитивну або негативну, оскільки вона ускладнює переклад так само часто, як і урізноманітнює його, адаптуючи до потреб цільової аудиторії й типу перекладеного матеріалу. Арсенал перекладацьких стратегій, спрямованих на передачу термінологічного словника медицини, розширюється у відповідь на поступове розростання концептуального апарату цієї галузі знань, проте основні напрями вже розроблені в очікуванні детального перекладознавчого аналізу.

Література:

1. Макеєв К.С. Жанрові особливості фармацевтичних текстів у німецько-українському перекладі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 / К.С. Макеєв ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2009. — 15с.
2. Ткач А.В. Словотвірна ідентичність/варіантність української медичної термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А.В. Ткач. — Кам'янець-Подільський, 2009. — 219 с.
3. Bowker, Lynne. You say "flatbed colour scanner," I say "colour flatbed scanner": A descriptive study of the influence of multidimensionality on term formation and use with special reference to the subject field of optical scanning technology / Lynne Bowker // Terminology. — 1997. — Vol. 4 (2). — С. 275–302.
4. Bowker, Lynne, Hawkins, Shane. Variation in the organisation of medical terms: Exploring some motivations for term choice / Lynne Bowker, Shane Hawkins // Terminology. — 2006. — Vol. 12 (1). — С. 79–110.
5. Bowker, Lynne. Variant terminology: frivolity or necessity? / Lynne Bowker // Materials of the 8th EURALEX International Congress. — Liege : University of Liege, 1998. — С. 487–495.
6. Cabré, M.T. On Diversity and Terminology / M.Teresa Cabré Castellvi // Terminology. — 1995. — Vol. 2 (1). — С. 1–16.

7. Collet, Tanja. Esquisse d'une nouvelle microstructure de dictionnaire spécialisé reflétant la variation en discours du terme syntagmatique / Tanja Collet // *Meta*. – 2004. – Vol. 49 (2). – С. 247–263.
8. Dubuc, Robert. Terminology: A Practical Approach. – Montreal : Linguatex éditeur Inc., 1997. – 198 с.
9. Durieux, Christine. Texte, contexte, hypertexte / Christine Durieux // *Cahier du CIEL*. – Paris, 1994–1995. – С. 214–228.
10. Echeverría, Elena, Jiménez, Isabel. La terminología anatómica en español, inglés y francés / Elena Echeverría, Isabel Jiménez // *Panace@*. – 2010. – Vol. XI (1). – С. 47–57.
11. Freixa, Judit. Causes of Denominative Variation in Terminology: A Typology Proposal / Judit Freixa // *Terminology*. – 2006. – Vol. 12(1). – С. 51–77.
12. Hall, E.T. Beyond Culture/Edward Twitchell Hall. – New York : Anchor Books, 1989. – 298 с.
13. Katan, D. Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters, and Mediators / David Katan. – Manchester : St. Jerome Publishing, 1999. – 270 с.
14. Platt, P. Out of Context (adapted from an article originally published in the *New England Financial Journal*) / Polly Platt [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pollyplatt.com/pages/OutOfContext1.htm>.
15. Quérin, Serge. Variation terminologique en français medical // *Panace@*. – 2013. – Vol. XIV (38). – С. 235–239.
16. Rogers, M. Multidimensionality in Concepts Systems: A Bilingual Textual Perspective / Margaret Rogers // *Terminology*. – 2004. – Vol. 10 (2). – С. 215–240.
17. Rouleau, Maurice. La terminologie médicale et ses problèmes / Maurice Rouleau // *Panace@*. – 2003. – Vol. IV (12). – С. 143–152.
18. Sager, Juan Carlos. A Practical Course in Terminology Processing / Juan Carlos Sager. – Amsterdam/New York : John Benjamins, 1990. – 199 с.
19. Temmerman, Rita. Stars, Problem Children, Dogs and Cash Cows: Evocative Terminology in Multilingual Business Communication / Rita Temmerman // *SYNAPS – A Journal of Professional Communication*. – 2011. – Vol. 26. – С. 48–61.
20. Toury, Gideon. Descriptive Translation Studies and Beyond / Gideon Toury. – Amsterdam/New York : John Benjamins, 1995. – 311 с.

Поворознюк Р. В. Социокультурные и коммуникативно-прагматические истоки категории терминологической вариативности в медицинском переводе

Аннотация. В статье рассмотрено явление терминологической вариативности в аспекте медицинского перевода. Раскрыта роль социокультурных и коммуникативно-прагматических факторов, определяющих вариативность медицинской терминологии в оригинале и переводе. Обозначены текстоформирующие и коммуникативные функции терминологических вариантов. Проанализированы механизмы функционирования разновидностей терминологической вариативности в медицинских текстах. Охарактеризованы основные стратегии их воспроизведения.

Ключевые слова: терминологическая вариативность, медицинский перевод, контекстуальный диапазон культур, деноминативная и концептуальная вариативность, вариативные соответствия.

Povoroznyuk R. Socio-cultural and communicative-pragmatic origins of terminological variation as a category of medical translation

Summary. The article deals with the notion of terminological variation in medical translation. The role of socio-cultural and communicative-pragmatic factors underpinning the variation of medical terminology is discussed. The text-forming and communicative functions of terminological variants are outlined. The mechanisms of various types of terminological variation functioning in the medical texts are analyzed. The principal strategies of their rendering are described.

Key words: terminological variation, medical translation, context ranking of cultures, denominative and conceptual variation, variation correspondences.